

УДК 37.015.31:[111.32+125]

О.А.Федій,
професор, доктор педагогічних наук,
(Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка)

ФІЛОСОФСЬКІ ЗНАННЯ ПРО ЛЮДИНУ ТА ВСЕСВІТ: ЕСТЕТОТЕРАПЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Висвітлюються методологічний концепт естетотерапевтичної гармонізації відносин людини із Всесвітом на основі аналізу різних предметних рівнів філософського знання та різноманітних форматів наукового самовизначення філософської науки. Обґрунтовано естетотерапевтичний ефект гармонізувальної та розвивальної дії на людину філософсько-естетичного інформаційного простору.

Освещена методологическая концепция эстетотерапевтической гармонизации отношений человека со Вселенной на основе анализа разных предметных уровней философского знания и разнообразных форматов научного самоопределения философской науки. Обоснован эстетотерапевтический эффект гармонизирующего и развивающего воздействия на человека философско-эстетического информационного пространства.

The methodological concept of the aesthetotherapy is outlined in the article in the light of human relations with cosmos harmonization. This concept is based on the analysis of the variety of subject levels of philosophical knowledge and different formats of scientific philosophical science self-determination. The aesthetotherapeutic effect of harmonization and its developing effect on the human individual in the philosophical and aesthetical environment are grounded.

Ключовою проблемою усього періоду розвитку людини як виду є питання активного протистояння людської сутності численним руйнівним силам оточення як одвічна проблема випробування людини життям. Збереження і розвиток унікальної сутності людської природи, сенс та можливість подальшого існування людини на Землі як особливого біопсихосоціального виду постають актуально значущими запитами в

численних працях видатних учених, що належать до різних науково-філософських течій різних епох. Вони розглядають багатовимірні площини внутрішніх та зовнішніх проявів людського «Я», причинно-наслідкові аспекти різнополюсних відносин людини із Всесвітом, собою та іншими людьми. Початок ХХІ століття не вирішив остаточно цієї низки проблем: «Ані сучасна наука, ані філософія, ані релігія не можуть у повній мірі виявити таємницю людини» [1, с. 3]. Серед найскладніших наукових проблем людинознавства філософсько-антропологічні дослідження виділяють питання співвідношення та взаємодії основних особистісних складових, як-от: соціальне та біологічне, духовне та прагматичне, раціонально-логічне та емоційно-естетичне тощо.

Фундаментальними, визначально-значущими якостями повноцінної людської особистості, такої, що здатна подолати негаразди та життєві труднощі й водночас відбутися в цьому житті, сучасна філософська наука майже одноставно визнає розумність, духовність, етичну відповідальність та рівнозначну їм здатність до естетичного розвитку та самовдосконалення. Роль та потенційні можливості в цьому процесі естетичної складової особистості як суто людського феномена вивчалися ще на ранніх стадіях розвитку цивілізацій, у період активних пошуків людиною оптимальних умов для повноцінного існування не лише біологічного (як у період первісного суспільства), а й соціального «Я» людини. Основи естетичної науки закладалися разом із народженням перших філософських знань.

Питання про потенційні можливості естетичного виникало при розгляді вченими проблеми існування людини в біо- та соціосередовищі, у контексті дослідження сутності людського щастя та духовної сутності людського індивіда, у визначенні цілеспрямованих шляхів розвитку людини та суспільства, у спробах пояснити процеси індивідуалізації та соціалізації особистості, а також феноменальну «дію-допомогу» естетичного в найскладніших для розвитку людини та суспільства життєвих обставинах: від аристотелевського катарсису через гасло Ф. Шиллера («Листи про естетичне виховання») та Ф. Достоевського «краса врятує світ» (пізніше у висновку М. Реріха – «естетика врятує світ») – до сучасних арт-терапевтичних технологій у психології та життєзберігаючих методик виховання творчої особистості в педагогіці.

У ході онто- і філогенезу людина постійно відчувала на собі вплив різноманітних життєво-небезпечних емоційно-вольових, морально-етичних чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. Тому суспі-

льством завжди визнавалася необхідність урахування індивідуально-чуттєвого й використання природно-захисної (саногенної) функції естетичного у процесі розвитку особистості та, як наслідок, установа гармонії, рівноваги, захищеності у діадах «людина – людина» та «людина – природа». Унаслідок величезної інтелектуально-емоційної, практично-духовної праці первісної людини складалась певна система її ставлення до світу: до природи, до суспільства, до свого «Я» як унікальної частини світу. Це, у свою чергу, визначало головну специфіку світогляду як «своєрідної інтегративної цілісності знання і цінностей, розуму і почуття, інтелекту і дії, критичного сумніву і свідомої недосконалості» [2, с. 18]. Структурні прошарки цього феномена розвитку людської особистості – світовідчуття, світоспоглядання, сприйняття, світоуявлення тощо – мають яскраво виражений емоційно-психологічний характер: вони містять емоційно-естетичний компонент. Водночас світогляд, на думку деяких учених (В. Кремень, В. Ільїн), виконує й певну *терапевтичну роль* у житті людини: «захищає психіку людини від сумбурності зовнішньої інформації, служить фільтром, який послаблює, розділяє інформаційний потік» [2, с. 19]. Людині доступне лише невпинне прагнення досягти істини, яке ніколи не задовольнялося повністю, активне, діяльне, пристрасне бажання істини, любов до мудрості, що впливає з самого поняття «філософія».

Метою статті є вивчення естетотерапевтичного складника формування особистості у змісті філософської науки на різних етапах її формування та наукового самовизначення.

Естетотерапевтичний ефект гармонізувальної та розвивальної дії на людину філософсько-інформаційного, духовно-естетичного простору – емоційно-чуттєва стабілізація й актуалізація потенційних можливостей індивіда – чітко простежується в різних формах людського світогляду, а саме: у міфології, релігії, філософії тощо. Як початкова форма людського світогляду, міфологія містила в нерозчленованому, зародковому (синкретичному) вигляді всі наступні форми суспільної свідомості. Через свій основний генетичний принцип розгляду світоглядних питань (у якому проблема початку, порядку, узгодженості світу, походження природних і суспільних явищ вирішувалась через розповідь про те, хто кого народив), міфологія була необхідною формою орієнтації, зрозумілості, стабільності існування людини у світі. «Відповідаючи традиційному (наявному) стану речей як єдино можливому і через те гармонійному «порядку» буття, міфи утверджували в суспільстві дану систему

цінностей. Вони сформували певні норми поведінки, стабілізували суспільне життя» [2, с. 20].

На своїх ранніх стадіях розвитку релігія (від лат. *religio* – побожність) становить одне ціле з міфологією та через міфологічно-культову систему й віровчення стає основою формальної регуляції, регламентації, упорядкування і збереження звичаїв, норм, традицій. В естетотерапевтичному відношенні релігія відіграє надзвичайно позитивну роль, адже «її основне значення полягає в тому, щоб допомогти людині подолати історично мінливі, відносні аспекти її буття і досягти абсолютного, вічного в єднанні з ідеальною істотою – Богом ... релігія відіграє роль катарсису, намагається утвердити принципи Добра і Краси людської душі ... надає сенсу, значення і сталості людському буттю, допомагає перебороти життєві труднощі і йти шляхом постійного вдосконалення» [2, с. 22]. Саме за допомогою міфологічно-культової обрядовості виховуються особливо значущі для узгодженої зі світом, самодостатньої, повноцінної душею та тілом людини якості: любов, доброта, терпимість, милосердя, справедливість тощо. Отримавши у спадок від міфології та релігії весь обсяг позитивного знання, філософія, як квінтесенція розвитку людського світогляду, створює власні системи загальних поглядів на світ у цілому, передбачає існування різноманітних форм самовизначення людини та має впорядкований характер.

Уже перші філософські думки (VII – V ст. до н.е.) у самому своєму зародку несуть майже рівнозначні особистісні елементи емоційно-естетичного (любов) та інтелектуально-логічного (мудрість) змісту. Філософія (від давньогрецьк. *phileó* + *sophia* – любомудрість) як особливий інтелектуально-чуттєвий, духовно-практичний погляд на світ людини, що активно відстоює й зберігає своє природне життя, будує перспективу розвитку всього людства, виникає майже одночасно «по всій ойкумені людського розселення на Землі, що говорить про людину як про такий етап еволюції живої матерії, який завершився становленням істоти, здатної пізнавати та опановувати навколишній світ у відповідності до власних почуттів, переживань, думок та інтересів» [3: 120]. Зароджуються самостійні філософські школи у Давній Індії, Давньому Китаї та Давній Греції. Соціокультурна одночасність цих подій свідчить про початок нового періоду в розвитку людської культури: з'являється людина, що філософствує. Цей факт історичного розвитку людського суспільства несе в собі елемент своєрідної терапії філософією, або «лікування» знаннями. «Гуманістична функція філософії полягає в її адаптаційній життєствердній ролі для кожного індивіда, у спри-

янні формуванню гуманістичних цінностей і ідеалів, ствердженню позитивного сенсу і мети життя. Її покликання – здійснювати функцію *інтелектуальної терапії*, яка є особливо важливою в періоди нестабільності в суспільстві, коли людське існування перебуває в «*помежовій ситуації*», на межі буття та небуття, і кожний повинен зробити свій нелегкий вибір» [2, с. 27]. Присутність естетотерапевтичного змісту у філософії як соціокультурному явищі спостерігається практично на всіх предметних рівнях цієї полісистемної та багатофункціональної науки: онтологічному, гносеологічному, аксіологічному та праксеологічному. Вони стають сферами і власне філософсько-естетичного знання: онтологічною, гносеологічною, соціально-практичною, та художньою [4, с. 9-14].

На онтологічному рівні (від грец. *on (ontos)* – існуючий) філософська наука прагне осягнути світ у цілому, отримати буттєві, сутнісні, вихідні характеристики предметів, їх властивостей, ознак, якостей тощо. У граничній формі питання сутності Всесвіту, форм його виявлення, питання найбільш загальних взаємовідносин між людиною та світом постають лише в рамках філософії. Філософсько-естетична думка підпорядковує та конкретизує згадану проблематику на рівні розуміння загальної феноменологічної категорії *краси* – способу емоційно-чуттєвого осмислення людиною загальних законів буття та пізнання [5, с. 5-6]. Світ або космос ще у давніх греків ототожнювався з поняттями «мир», «спокій», «порядок», «прикраса». Давньогрецькі філософи протиставляли його хаосу як безладу та плутанині [6, с. 19]. Філософія як особлива форма рефлексії людини над буттям та над самою собою «базується не лише на дискурсивному способі мислення, але й на безпосередньому, інтуїтивному, художньо-емоційному освоєнні світу та має на меті відображення цілісності та єдності світу» [7, XVI]. Це стає передумовою комфортного світовідчуття людиною своєї доцільності у світі, можливості естетично-духовної наснаги та самопізнання. Естетична інтерпретація будь-якого предмета реального світу відбувається в самодостатніх естетико-онтологічних характеристиках-категоріях *міри, гармонії, ритму, симетрії, виразності, досконалості, повноти, цілісності* [4, с. 10]. Кожна з цих категорій визначає можливість позитивного спонукального, конструювального, естетотерапевтичного впливу на людину, що формується у єдності зі світом. Особливо актуальним цей вплив стає для людини з дефіцитом позитивного світовідчуття.

Гносеологічний рівень (від грец. *gnosis* – пізнання) філософських знань окреслює проблематику пізнавально-оціночного ставлення лю-

дини до Всесвіту: вивчення природи пізнання, відношення знань до реальності, з'ясування передумов пізнання, умови його достовірності та істинності. У процесі пізнавальної діяльності людина як частина буття певним чином протистоїть йому та усвідомлює цей факт. У такій ситуації весь світ (зовнішнє середовище, сама людина, суспільство) стає об'єктом пізнання. До власне естетичного гносеологічна наука відносить усе оточення людини у світі (природному, предметному, соціальному) за умови, що «все це не є об'єктом утилітарного, самодостатнього споглядання, а надає людині духовної наснаги» [4, с. 12]. В останньому формулюванні вбачаємо окрему естетотерапевтичну сутнісну характеристику естетико-філософської науки – можливість отримання людиною духовного захоплення, енергії, ентузіазму.

Найважливіший аспект існування людини – «її здатність до активного та свідомого перетворення світу та самої себе у відповідності до значущих для неї ідеальних уявлень» [7, с. 4] – розглядається на аксіологічному рівні (від грец. *axia* – цінність) естетико-філософських учень. Людина намагається відшукати критерії моралі, добра, краси, вона усвідомлює трагічність окремих моментів свого існування, ставить питання світові та самій собі про гріховність та смертність. Людина не тільки пізнає світ, вона активно, емоційно переживає своє існування в ньому: взаємини з іншими людьми, свої права, обов'язки та внутрішні потенціальні індивідуально-творчі можливості. Таким чином, філософія досліджує цінності людського існування – матеріальні, соціальні та духовні. Ціннісні уявлення людини мають бінарний характер, тобто мають протилежні модальності та передбачають їх особистісний вибір (приємне – неприємне, добре – зле, прекрасне – потворне). Філософія визначає ієрархічність позитивних і негативних цінностей, яка залежить від культурно-історичних умов розвитку особистості [8, с. 419-538]. Естетотерапевтична складова філософської науки наявна на всіх трьох ціннісних рівнях, відповідно – це відчуття людиною комфорту (їжа, одяг, предметне середовище тощо), успіху (професійне визнання, справедливість, раціональність соціального устрою) та можливість індивідуально-творчого розвитку (створення або інтерпретації, оцінювання оточення, себе та інших).

Праксеологічний рівень філософії досліджує граничні межі практичної діяльності людини, її загальну систему, норми, параметри та обмеження. На цьому рівні розглядається особливий контекст філософсько-естетичного ставлення людини до дійсності, що створює противагу пасивно-споглядальному ставленню до життя, а саме – активний,

створюючо-діяльнісний. Людина існує у Всесвіті, спираючись на практичне освоєння буття. Ця практика стає зв'язувальним моментом між мисленням та буттям, між людиною та світом, між її потребами та можливістю їх реалізації. Людина знаходить у цьому процесі можливість задоволення своїх численних потреб – саме через практичну діяльність реалізує естетичний та терапевтичний потенціал оточення. Ключем для розуміння естетотерапевтичної сутності й природи естетичного є діалектичний зв'язок, цілісність людини та предметного світу, представлена у практичній або духовній діяльності у контексті певного історичного соціуму. Таке естетотерапевтичне начало зароджується та з'являється у найрізноманітніших видах людської діяльності, в яких людина матеріально і духовно стверджує себе у світі, у тому числі і з філософсько-естетотерапевтичної точки зору. З'ясована естетотерапевтична складова предметних рівнів філософської науки, що відбуваються за естетичними законами міри, гармонії, ритму, симетрії, виразності, досконалості, повноти, цілісності, представлена у табл. 1.

Подібну ситуацію у визначенні естетотерапевтичної складової філософського знання спостерігаємо і в самостійній його галузі – *естетиці*, яка у предметі дослідження концентрує увагу саме на естетичному, емоційно-чуттєвому світосприйманні людиною навколишнього середовища та окреслює творчий, гармонізуючий вимір людської діяльності. Сучасний етап розвитку філософської науки естетики характеризується у тривимірній площині філософського знання: філософсько-онтологічному, філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному контекстах [3, с. 133-192]. На кожному з них також чітко простежується актуалізація естетотерапевтичного начала у процесі формування повноцінної гармонійної особистості, що будує власну діяльність за основними класичними принципами естетико-філософської науки – Досконалості, Краси, Добра та Гармонії.